

חידושי דינים הנלמדים מהמקרא 'מכשפה לא תחיה'

תמצית: בתורה נשתנה לשון הכתוב בחיוב מיתתה של המכשפה משאר חייבי מיתה, ורבותינו מפרשי התורה לדורותם ביארו שינוי זה במספר דרכים, וחלקם אף למדו חידושי הלכות משינוי המקרא. במאמר זה נפרוס את דעות הראשונים, תוך התמקדות בפירושים המחודש של ר"י בכור שור והחזקוני, ויתכן ואף נמצא לחידושם מקור בעיון סוגיות הש"ס.

(א) ביאור הראשונים בתוספת עבירת לא תעשה על אי הריגת המכשפה.

רבותינו הראשונים עמדו על שינוי לשון התורה בדין המכשפה משאר חייבי מיתות בית דין בהם מצינו לשון כללית של 'מות יומת' או 'סקל יסקל' 'באש ישרפו', ונשתנה מהם דין המכשפה שנאמר בה לשון 'לא תחיה'.

הרשב"ם פירש:

לפי שדרך נשים כשפניות לעשות מעשיהם בסתר במחבואות במערות כמו שמצינו בשמונים נשים באשקלון שתלה שמעון בן שטח לכן הוא אומר לא תחיה לא תתיאש מלחקור אחריהם לא תניחם לחיות על ידי עצלות אלא חקור אחריהם להורגן.

משינוי לשון התורה למד הרמב"ן חידוש הלכתי:

אמר למעלה בכל חייבי מיתות 'מות יומת', והטעם שהוא חייב מיתה, ומצות עשה עלינו להמית אותו ממה שנאמר 'זבערת הרע מקרבך' או מזה עצמו שיצווה יומת, אבל בכאן לא אמר מכשפה מות תמות כי החמיר בה להזהיר אותנו בלאו לא נחיה אותה. והטעם מפני שהיא טומאת השם רבת המהומה והשוטים נפתים אחריה החמיר בה בלאו, וכן בכל מרובי התקלה כגון שאמר במסית 'ולא תחמול ולא תכסה עליו' ואמר ברוצח 'ולא תיקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות'.

פירוש זה עולה בקנה אחד עם פסק הרמב"ם (פי"ד מסנהדרין ה"ג):

כל מחויב מיתת בית דין שלא המיתו אותו בית דין ביטלו מצות עשה ולא עברו על מצות לא תעשה חוץ מן המכשף¹ שאם לא המיתוהו עברו על מצות לא תעשה שנאמר מכשפה לא תחיה².

¹ אמנם מתבאר מחלוקת בין הרמב"ם לרמב"ן האם מכשפה היא המקום היחידי בו אמרה התורה שאם נמנע מלהורגה עובר בלא תעשה כדברי הרמב"ם, או שמכשפה היא דוגמה לאחת מכמה עבירות שיש בהם תקלה מרובה שהצד השווה בכלם הוא שהחמירה התורה שיש לאו על המניעה מלהורגם כרמב"ן.

² ועי' במנחת חינוך ריש מצוה ס"ב שנחלק על הרמב"ם וספר החינוך, וס"ל שאחר שנגמר דינו של המכשף בבית דין מצוה על כל אחד מישראל שיכול להורגו שיהרוג אותו, ושונה משאר חייבי מיתת בית דין שכל הרמב"ם פי"ד מסנהדרין ה"ח שאין רשות לשאר העם להמיתו, ולכן כתב שנוהג לאו זה בין בזכרים ובין בנקבות, ע"ש.

גם רש"י הרגיש בשינוי הלשון, ולכן פירש:
מכשפה לא תחיה אלא תומת בבית דין.

וביאר המזרחי:

ולא כמו לא תחיה כל נשמה שכל אדם מותר להורגו אלא תומת בבית דין, ונחלקו בו חכמי ישראל י"א בסייף כמו לא תחיה כל נשמה וי"א בסקילה כמו אם בהמה אם איש לא יחיה.

(ב) האם האיסור נאמר על מכשפה גויה או על מכשפה ישראלית.

האבן עזרא בפירושו הקצר חידש חידוש הלכתי אחר משינוי הלשון:

וטעם לא תחיה שהיא חייבת מיתה, ואם אין זאת המכשפה ישראלית אסר הכתוב למכור ישראל ממנה שום מחיה, והעיקר שלא תהנה מישראל שום הנאה.

וביאר דבריו לכאורה הוא בהקדם דברי הגמ' (סנהדרין נו: ס.) שלדעת רבי שמעון ורבי יוסי בני נח מוזהרים על הכישוף, אמנם דעת חכמים שאין בני נח מוזהרים על הכישוף, וכן פסק הרמב"ם פ"י מלכים ה"ו, ועי' בכס"מ פ"א מעבודה זרה ה"ד.

ונראה מדברי האבן עזרא חידוש דין שאף על פי שקיי"ל שאין בן נח נהרג על הכישוף, מכל מקום מצווים ישראל שלא להחיותו ולהנותו כל מיני הנאה.

המהר"ל בגור אריה ביאר שרש"י בא להפקיע מפירוש זה:

דאין פירוש הכתוב שלא יתנו לה מזון להחיות אותה כמו וחי אחיך עמך, זה אינו. אלא תומת בבית דין, ומה שהוצרך (-רש"י) להוסיף בבית דין שלא תאמר שפירושו שלא ימכרו לה מזון ומפני זה תומת לפיכך הוצרך להוסיף בבית דין, ואף על גב דלא כתיב כאן מיתה רק כתיב לא תחיה דכאן אם היו בית דין מניחים אותה ולא ימיתו אותה הרי נותנים לה חיים שכל בית דין בעולם הדנים ומנהיגין את ישראל הם המפרנסים ומחיים את העם כי לכך יקרא המנהיג פרנס כי הפרנס מחיה את העם ואם יניחו אותה הרי נותנים לה חיות ועוד הכלל מחיה את הפרט ואם יניחו אותה הרי נותנים לה חיים ולפיכך פירשו אלא תומת בבית דין.

אמנם המעיין יראה שכל טענות המהר"ל שאין לפרש 'לא יחיה' שלא לפרנסה כי בית דין וכלל ישראל אם לא יהרגו אותה הרי יתנו לה חיים ופרנסה, אינם אלא לפירושו שמדובר במכשפה ישראלית אשר בית דין והכלל מצווים להחיותה ולהחזיקה, אך לאבן עזרא שפירש שמדובר במכשפה גויה יש מקום לומר שאין ציווי בפועל על הריגתה ומספיק שלא יתנו לה בני ישראל רחמנים פרנסה וחיות, וממילא תמצא את מותה, ואין צריך להורגה בפועל.

גם הנצי"ב בהעמק דבר הסב את כוונת הכתוב על מכשפה גויה, אך לדבריו מצאנו חידוש דין הפוך בפסוק:

לפי הפשט מיירי אפילו בכותית אפילו למ"ד שאינן מוזהרים על הכישוף מכל מקום לא תחיה משום סכנה לבני אדם והויא כרודף.

ומפורש בדבריו שאף למאי דקיי"ל שאין בני נח מוזהרים על הכישוף, ואינם חייבים מיתה על עצם מעשה הכישוף, מכל מקום כיוון שהכישוף הוא רדיפת בני אדם יש לדון את המכשף כרודף.

ודין רודף זה אינו כדין הרודף אחר חברו להורגו ששם לא הותרה הריגתו אלא בשעת הרדיפה ממש, ולא לפנייה או לאחריה. אלא דין רודף זה הוא כדין המוסר שפסק הרמב"ם פ"ט מחובל ומזיק ה"י שמי שהוחזק למסור מותר להורגו שמא ימסור אחרים. וביאר הכתב סופר (שו"ת יו"ד סי' קל"ז) שנידון כרודף כיוון שמעותד ומוחזק למסור אחרים ולכן הורגים אותו כדי להציל אחרים³. או כעין שכתב המהרצ"ח (תורת נביאים פ"ז) שמורד במלכות נהרג מפני שהוא כרודף כיוון שממשלת המלך הוא הטבה כללית לעם והפרט שרוצה למרוד ולהרוס יסודי החברה והנהגה הישרה, ומן המרידה יוכל להסתבב ולהסתעף מלחמות והריגות ושפיכות דם נקיים.

יתכן שגם מקור דברי האבן עזרא שלא לתת חיות למכשפה גויה נובע מתפיסת המכשף כרודף, אך אי אפשר להורגו בפועל כל עוד אין כאן מעשה רדיפה בפועל שיכול לגרום להריגת אדם מישראל, ולכן לא ציווה הכתוב אלא למנוע מגע ושייכות בין ישראל למכשפי עכו"ם ואסר עליהם לישא ולתת עמהם כדי שלא יבואו לידי מצב בו יכושפו על ידי העכו"ם.

ג) חידושם של ר"י בכור שור והחזקוני.

ומצינו דרך נוספת בביאור המקראות בדברי רבי יוסף בכור שור:

לא תחיה משמע שלא יעמידה בדין סנהדרין אלא כיוון שיודע כי היא מכשפה כל הקודם לפגיעה זכה שאם יביאזה לבית דין תעשה מכשפות להינצל או תעשה שום רעה וכן הוא אומר גבי הכנענית לא תחיה כל נשמה ולא שיביאו לבית דין והכי נמי מכשפה לא תחיה ולא שתבוא לבית דין וכן מצינו בשמעון בן שטח שתלה פ' נשים באשקלון ביום אחד.

וחבר לדרך זו החזקוני שכתב:

סתם לך מיתתה ללמדך כל הקודם לפגוע בה זכה שאם תשהה אותה עד שתעמוד בדין תעשה מכשפות להנצל⁴.

³ ויש לדון לפי זה האם צריך שיהיה מוחזק המכשף כדי שיהיה בו משפט מוות, אך במעשה כישוף יחידי לא יהיה מותר להרוג בן נח שכישוף.

⁴ גם האזנים לתורה בפירושו הרגיש שהתורה בשינוי הלשון באה להורות על הקושי שיש בהריגת מכשפה, אך הוא נזהר מלחדש דין בעקבות זאת אלא פירש:

ובצידה לדרך נתקשה מאד בדברי החזקוני וכתב:

ואני אומר אף גם זאת אינו מדברי הרב המחבר החזקוני אלא איזה תלמיד טועה כתב כן בגיליון בחוץ וכתבוהו הסופרים בפנים. שהרי משנה שלימה בסנהדרין (סז.) מני מכשף בהדי נסקלין וכו' מבואר באר היטב דדין האישה שוה לדין האיש לענין מכשף שדינו בסקילה ודווקא על ידי בית דין ומכאן הוציא רש"י מה שפירש לא תחיה אלא תומת בבית דין וכו' ובלי ספק שהרב המחבר לא נתן אבן נגף ובור מכשול לפני המעיינים בספרו להתיר את האסור ובפרט בדיני נפשות כדי שלא ליתן מקום למינים לרדות בו ואל תתמה על החפץ שנתוספו דברים בחבור שאינם מדברי הרב המחבר כי כבר מצינו כן בשאר ספרים קדמונים כהנה וכהנה לאין מספר.

אמנם אחרי שמצינו שני נביאים שנתנבאו בסגנון אחד, רבנו יוסף בכור שור והחזקוני, קשה לפטור פירוש זה בטענה שתלמיד טועה כתב את הדברים בשני מקורות אלו, ושומה עלינו לנסות ולהבין את דבריהם הקדושים שלכאורה קשים מכמה אנפי:

א. קושיית הצידה לדרך שבמשנה נמנה המכשף בין הנסקלים במיתת בית דין, והיאך נפרש שתהיה מיתתו בכל דבר שאפשר, ושלא בפני בית דין.

ב. קושיה נוספת שהקשה הצידה לדרך היאך ייתכן שהתורה תיתן את האפשרות להרוג שלא בפני בית דין, ושלא בעדים והתראה, ודבר זה הוא פתח למכשול גדול.

ג. בגמ' סנהדרין מבואר שאחד מתנאי הדיינים שבסנהדרין הוא שיהיו בעלי כשפים, ופי' רש"י שאם יעשו המכשפים כישוף כדי להמלט מעונשם, יוכלו הדיינים לבטלו, ואם כן שוב אין החשש של ר"י בכור שור והחזקוני שיהיו עושים המכשפים כישוף כדי להינצל. ואמנם ר"י בכור שור הוסיף חשש שעד ההעמדה בדין יעשו המכשפים רעה נוספת, אך לכאורה חשש זה קיים גם בבעלי עבירה נוספים.⁵

ד) התמיהות במעשה של רבי שמעון בן שטח ושמונים המכשפות באשקלון.

ר"י בכור שור הזכיר בדבריו את המעשה ברבי שמעון בן שטח שהרג פ' מכשפות באשקלון ביום אחד, וזה תוכן המעשה⁶ המופיע בירושלמי חגיגה פ"ב:

"ולא נאמר מות תמות, כי קשה להמיתה. ומעשה של שמעון בן שטח בשמונים מכשפות באשקלון יוכיח, וכו' כי כל זמן שהמכשפות על הארץ אי אפשר לשלוח בהן יד, ולפיכך נאמר לא תחיה שתעשה בעורמה שלא תחיה."
⁵ אם כי יתכן שבעלי עבירה אחרים אין חשש בהזיקם כי בית דין יכולים ליתנם במשמר ולמנוע היזק עתידי, משא"כ במכשפים אע"פ שיתנום במשמר עדיין יכולים להזיק ממרחק. ומצאתי רעיון זה שיש כח לבית דין לחבוש במשמר מחמת סכנה לנזק עתידי, בדברי הערוך לנר (סנהדרין עט: ד"ה הכא) שביאר בשיטת הרמב"ם רוצח פ"ד ה"ד) שבמקרה שהתערב רוצח באנשים אחרים כשרים אוסרים בית דין את כולם כדי להרחיק את הרוצח שלא יוכל להזיק עוד, אך הכסף משנה (שם) ביאר שהמאסר הוא עד שיברר מי רצח, ולפי זה לא מצאנו מקור על חבישה במאסר כדי למנוע נזק עתידי.
⁶ העתקתי מביאורו של מרן הגר"ח קנייבסקי זצוק"ל על הירושלמי.

מיד עמד שמעון בן שטח ביום סגריר ולקח עמו שמונים בחורים ונתן בידיהם שמונים לבושים נקיים ונתנום בתוך קדירות חדשות והפכו קדרות ונתנום על ראשיהם [כדי להגן על הבגדים מן הגשמים] ואמר להם אם אצפצף פעם אחת תלבשו בגדיכם ואם אצפצף פעם שניה אתם נכנסים למערה כולם כאחד וכיוון שאתם באים כל אחד מכם יגפף אחת מן המכשפות פי' יגביהנה מן הקרקע שזה עסקו של הכישוף הזה הגבהתו מן הקרקע אין בכוחו לעשות כלום. הלך ועמד אצל פתח המערה וקרא להם בלשונם 'אויים אויים פתחו לי משלכם אני', אמרו לו והיאך באת לכאן ביום סגריר כזה אמר להם בין הטיפות הייתי מהלך אמרו לו ולמה באת אמר ללמוד וללמד כל אחד שרוצה יעשה מה שהוא יודע, והיתה כל אחת אומרת מה שאומרת פי' איזה כישוף ומביאה פת השנייה אמרה מה שאמרה ומביאה בשר אחת מביאה תבשיל ואחת יין אמרו לו מה כח יש בכך לעשות אמר אם אני מצפצף ב' צפצופים אני מביא לכם שמונים אנשים בחורים שיהיו עמכם שמחים ומשמחים לכם אמרו לו בזה אנחנו רוצים צפצף אחד ולבשו בגדיהם צפצף שניה ונכנסו כולם כאחד אמר כל מי שרוצה ימצא זוגתו והגביהום והלכו ותלאום.

ולכאורה מעשהו של שמעון בן שטח לא היה בכללי מיתות בית דין הרגילים, שהרי לא היה כאן עדים והתראה במכשפות אלו⁷, ומכאן הביא ר"י בכור שור מקור לדבריו שעל הריגת מכשפה אין חלים הכללים הרגילים של מיתת בית דין כשאר חייבי מיתות בית דין אלא יש את הרשות להרוג את המכשפות מחוץ לבית דין.

אמנם פירוש זה במעשהו של שמעון בן שטח הוא תמוה, כי הירושלמי עצמו מקשה על שמעון בן שטח:

ואין דנים שנים ביום אחד? אלא ששעה היתה צריכה לכן. תני א"ר אלעזר בן יעקב שמעתי שעונשין שלא כהלכה ועונשין שלא כתורה.

בסמוך לזה מביא הירושלמי דוגמאות נוספות להריגה שלא על פי דין תורה:

מעשה באחד שייצא לדרך רכוב על סוסו בשבת והביאוהו לבית דין וסקלוהו והלא שבות הוית אלא שהיתה השעה צריכה לכן. שוב מעשה באחד שייצא לדרך ואשתו עמו ופנה לאחורי הגדר ועשה צרכיו עמה והביאוהו לב"ד והלקוהו והלא אשתו הוות אלא שנהג עצמו בבזיון.

ואם כן לכאורה דחוק לומר שמכאן למד ר"י בכור שור שדין מכשפה הוא להורגה מחוץ לבית הדין, והרי מעשהו של שמעון בן שטח נכלל בגדרה של 'הוראת שעה' ולא כהלכה היה כמו שאר המעשים הנידונים בסוגיא שם שהיו שלא כהלכה.

⁷ כמו שכתב הרמב"ם פכ"ד מסנהדרין ה"ד והב"ח (ח"מ סי' ב' ד"ה ונראה שאפילו אין בדבר) שלא היה במעשהו של שמעון בן שטח עדות ברורה דרישה וחקירה והתראה, ומה שתמה החידושי הרי"ם שלא ידע היכן מבואר שלא היה עדים במעשה זה, אינו מובן לענ"ד שהרי ריהטת המעשה המופיע בירושלמי בפירוט לא מוזכר מאומה שהיו עדים בדבר בלתי שמעון בן שטח לבדו.

ה) ביאור המיוחדות בהריגת מכשפה שלא כסדרי בית דין.

ויש לומר בביאור הדבר, שבעצם יש חילוק בין המעשה של שמעון בן שטח לשאר המעשים שנידונו בהם למיתה שלא על פי דיון, שהרי מי שרוכב על סוס בשבת ואינו עובר אלא על שבות, וכן מי שמתנהג עם אשתו שלא בצניעות לא עשו כלל מעשה המחייב מיתה, אלא הוראת השעה היא להרוג גם על מעשה קל כדי למיגדר מילתא בדברים שהדור פרוץ בהם. אבל מכשפה הוא איסור תורה שיש בו עונש של מיתת בית דין, אלא שמעון בן שטח נהג שלא כהלכה בזה שלא נצרך לכל הפרטים המצטרפים תמיד כדי לבצע מיתת בית דין.

ונראה לומר שבחידוש התורה 'מכשפה לא תחיה' נאמר היתר על ביצוע עונש מיתה בהוראת שעה לפי הצורך הנראה לדיינים בעושי מעשה כישוף אף על פי שלא התמלאו כל התנאים הנצרכים למיתת בית דין כמו בשאר העונשים, ולא מצאנו שבשאר עבירות שיש בהם עונש מיתה שיהיה בהם מיגדר מילתא על ידי בית דין שיהרגו את הנידון בהם שלא על ידי עדים והתראה⁸.

ולכאורה למדו חז"ל דין זה משינוי לשון הפסוק שלא נאמר במכשפה אותו הלשון של מיתה שנאמרה בכל מחויבי מיתות בי"ד אלא 'לא תחיה', ולכן הותר להורגה אפילו שלא בבית דין על ידי כל מי שקודם ובידו להורגה, והיינו אחר שתקבע מיתתה על פי דיינים כמו שעשה שמעון בן שטח יהיה אפשרי הדבר להורגה מיד, כדי שלא תוכל המכשפה לעשות כשפים ולהציל עצמה ממשפט מוות.

אמנם ודאי הדבר שמצוותה העיקרית היא להרוג את המכשפה בבית דין במיתת סקילה כראוי לה, אך התווסף בה דין נוסף להורגה במהירות האפשרית שלא בבית דין ושלא בעדים והתראה כאשר קיים חשש שאם יביאנה לבית דין לא יוכלו לקיים בה את דינה כראוי⁹.

ו) יישוב דברי רבי אליעזר שהאישה נתלית.

ולפי זה יש לבאר דברי המשנה סנהדרין מה: נחלקו התנאים האם האישה נתלית או לא:

האיש תולין אותו פניו כלפי העם והאשה פניה כלפי העץ דברי רבי אליעזר וחכ"א האיש נתלה ואין האישה נתלית אמר (להן) רבי אליעזר והלא שמעון בן שטח תלה נשים באשקלון אמרו לו שמונים נשים תלה ואין דנין שנים ביום אחד.

⁸ אמנם מצינו שמשפט המלך הוא להרוג כהאי גוונא כמו שהאריך הר"ן בדרשותיו (דרוש י"א) ואין זה מתפקידי בית הדין.
⁹ ועי' במנחת חינוך מצ' ס"ב שדייק מדברי החינוך שאם בי"ד לא עשו משפט במכשף עברו על לאו של לא תחיה כל נשמה, והקשה עליו שנראה שכל זמן שלא דנו ונתחייב אינם עוברים בית דין על לאו זה, אלא רק על מ"ע לדון דיני נפשות כשאר חייבי מיתה, ורק אחר שנגמר דינו עוברים על לאו זה.
 אמנם לדברינו יש מקום לדברי החינוך, שכיוון שמוטל על בית דין להרוג המכשף אף במקום שאין גמר דין א"כ עוברים בלאו זה גם קודם שנגמר דינו של המכשף להריגה.
 ועיין בהג' מנחת דבר על המנח"ח (למחן הגר"ד לנדו שליט"א, שם אות א) שדן שברואה מי שעושה כישוף האם שרי להצילו כשהוא בסכנה, אפילו בזמן הזה שליכא בית דין ואין דנים דיני נפשות.

ופירש רש"י את תשובת חכמים:

ושמעון בן שטח שעה שהוצרכה לכך שהיו בנות ישראל פרוצות בכשפים ועשה סייג לשעה ותלאן לפרסומא למילתא ודן את כולן ביום אחד.

ולכאורה טענת חכמים צודקת, שודאי מעשהו של שמעון בן שטח לא נכנס לגדרים ההלכתיים של מיתת בית דין מכמה וכמה טעמים, ואם כן היאך הוכיח רבי אליעזר שאישה נתלית כאשר הורגים אותה במיתת בית דין.

אמנם לפי מש"כ יש לבאר שמיתת מכשפה בהוראת שעה איננה מנותקת לגמרי מהגדרים של מיתת בית דין, אלא יש ככל האפשר לעשות בה דין מיתה הראוי לה בבית דין, אלא שאם רואים שאם יביאוו לבית דין וידינוה בסדר דין הרגיל לא תבוא לידי מיתה, רשאים וצריכים הדיינים להורגה מיד מוקדם ככל האפשר, אך עדיין לא יצאה לגמרי מפרשת מיתת בית דין, ואם שמעון בן שטח הרג את שמונים המכשפות בתלייה, ולא הרג אותם בדרך אחרת שיותר קרובה למיתת בית דין, אם כן מבואר שאישה נתלית, ויש ללמוד משמונים המכשפות שכל אישה שנידונה בבית דין לסקילה תהיה נתלית.